

В. А. С моліа
(Київ)

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

Богдан Хмельницький належав до найвизначніших історичних постатей, яких висунула на політичну арену перехідна епоха від середньовіччя до нового часу. Її карб позначився на поглядах великого гетьмана, його поведінці і практичній діяльності. Очолив Визвольну війну українського народу (гадаємо, від цієї оцінки подій середини XVII ст. не має підстави відмовлятися) Б. Хмельницький вже зрілою людиною. Позаду залишилося навчання у світських і духовних закладах України, глибоке засвоєння знань з різних галузей наук, сформовані світоглядні засади. Богдана Хмельницького не можна було назвати і початківцем в політиці. Він добре був обізнаний з громадсько-політичною ситуацією у Речі Посполитій, чудово розбирався у хитросплетінні міжнародних стосунків (не випадково так тонко і вміло розігрував «кримську карту» в ході війни), а, основне, знав потаємні думи й сподівання різних груп тогочасного суспільства.

Разом з тим, повстання козаків, яке трохи згодом переросло у війну, висунуло на порядок денний цілий ряд проблем (соціальних, політичних, дипломатичних, військово-стратегічних), які до 1648 р. ще не розв'язував жодний політичний діяч України. В історичній ретроспективі не було аналогів ні в масштабах повстань, ні в складності соціально-політичних, дипломатичних і військових завдань, які вирішувалися у їх ході. Б. Хмельницький міг лише використати практичний досвід своїх попередників — глибокий прагматичний розрахунок Петра Сагайдачного, тактику ведення військових дій й політичну лінію козацьких провідирів 20—30-х рр. XVII ст. і т.п. Критично використати, але не взяти в цілому.

Проте найголовніше було те, що в теорії й практиці політичного життя України втратилася традиція державотворчих процесів. Найбільш економічно сильний та духовно розви-

нутий стан тогочасного суспільства — українські магнати і шляхта, на жаль, залишилися осторонь боротьби за створення власної держави. Масове покатоличення й спольщення, вірне служіння новій вітчизні — Речі Посполитій — стали чи не нормою поведінки багатьох і багатьох представників цього стану. Не випадково у політичному житті українські магнати й шляхта у своїй більшості підтримували стратегічну лінію Варшавського двору щодо України. Вона не допускала найменшої можливості конституювання навіть автономного статусу козацьких областей у складі Польщі.

Тому величезна заслуга Б. Хмельницького як політичного діяча полягала у тому, що він зумів вирватися з орбіти традиціоналізму української шляхи й пройшов у своїх пошуках від засад козацького автономізму до програми створення незалежної соборної Української держави як спадкоємниці і правонаступниці княжої Русі. Як відомо, у більш-менш оформленому вигляді вона вперше прозвучала з уст гетьмана у 1649 р. Час показав, що ця ідея була життєздатною. Вона з великими труднощами, але досить швидко матеріалізувалася у вигляді політичних інституцій молодій державі.

В історичній літературі часто можна зустріти думку про те, що гетьман творчо використав досвід державотворення, який репрезентували Запорозька Січ і козацтво в цілому. Це правда, але далеко не повна. Правдою було й те, що Б. Хмельницький переосмислив або багато чого відкинув з практики державного будівництва початкового етапу козацької доби (наприклад, по суті, перестав функціонувати інститут загальновійськових рад, який виявився надто громіздким і нединамічним у швидкому плині тогочасних подій). Водночас, добре знайомий з громадсько-політичним життям Речі Посполитої й інших європейських країн, Б. Хмельницький дещо запозичив і з їх практики державного будівництва. Проте в цілому молода Українська держава, що виникла наприкінці 40-х — початку 50-х рр. XVII ст., мала яскраво виражені самобутні етнічні риси.

Вперше за роки козацьких повстань Б. Хмельницький вирішив ще одне фундаментальне питання — соціальне. Його складність та суперечливість навряд чи міг передбачити гетьман на першому етапі повстання. Події розвивалися настільки стрімко, що їх соціальний аспект став, по суті, неконтрольованим. Перехід сотень тисяч колишніх кріпаків у козацький стан, знищення великого і середнього феодалного землеволодіння відбулися

протягом кількох місяців. Загострювалися міжстанові та внутрішні суперечності. Все це таїло величезну небезпеку для молодій державі та ведення нею успішної війни з Польщею. Гетьман виніс необхідні уроки з цієї складної ситуації. Тому у своїй внутрішній політиці він проводив лінію, яка б унеможливила розв'язання громадянської війни в суспільстві. І в цілому це йому вдалося зробити.

Ми зупинилися лише на двох проблемах, які характеризують генія Б. Хмельницького як керівника Української держави. Проте не менш важливими штрихами до політичного портрета гетьмана були його військова діяльність, дипломатичний хист, послідовність й толерантність у вирішенні конфесійних та етнічних проблем. Все це забезпечило Українській державі не лише необхідні умови для свого утвердження, нормального функціонування, але й дальшої еволюції цілком цивілізованим шляхом.